

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

CERTAIN ASPECTS OF THE ISSUE OF IDENTIFICATION OF A CONSTITUTIONAL STATE

Пеца Д.Д.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Стаття присвячена аналізу окремих підходів до питання ідентифікації правової держави, її сутності і призначення. Зроблено висновок, що через багатоаспектність та постійну динаміку державно-правової матерії, її локальні особливості, раціональним і прагматичним виглядає підхід, в основу якого покладено аналіз факторів становлення, засад функціонування та особливостей розвитку сучасних держави, які ідентифікують як правові.

Ключові слова: правова держава, громадянське суспільство, правова система, права людини, діалектичний підхід, суспільна мораль.

Статья посвящена анализу отдельных подходов к вопросу идентификации правового государства, его сущности и назначения. Сделан вывод, что в силу многоаспектности и постоянной динамики государственно-правовой материи, ее локальных особенностей, рациональным и прагматичным представляется подход, в основе которого – анализ факторов становления, принципов функционирования и особенностей развития современных государств, которые идентифицируют как правовые.

Ключевые слова: правовое государство, гражданское общество, правовая система, права человека, диалектический подход, общественная мораль.

This article is devoted to analysis of selected approaches to the issue of identification of the legal state, its spirit and purpose. It was concluded that due to multidimensional and continuous dynamics of the state legal matter, its local peculiarities, rational and pragmatic approach seems to be based on analysis of formation of factors, principles of operation and features of the development of modern states, which are identified as legal.

Key words: legal state, civil society, legal system, human rights, dialectical approach, public morals.

Постановка проблеми. Аксиомою є те, що будь-яке соціальне явище (саме таким явищем є держава) несе в собі залишки минулого, основи теперішнього і зачатки майбутнього. Така методологічна позиція видається надзвичайно важливою для оцінки правової держави: її сутності, форми, змісту і призначення. Вона передбачає ідентифікацію цього соціального феномену з позицій діалектики, себто, у зв'язку з постійною зміною соціально-економічного і політичного середовища, іншими чинниками, які тією чи іншою мірою зумовлювали і продовжують зумовлювати, власне, становлення і розвиток правової держави.

З огляду на наведене, вихідною точкою для аналізу правової держави видається певна ретроспектива стосовно чинників її становлення. Будучи певним еталоном сучасного державно-правового механізму, правова держава, як і її попередники, залишається державою з характерними для цього поняття базовими ознаками. Крім того, раціональний аналіз сучасної правової держави можливий лише у зв'язку з державами, які їй передували, оскільки з них вона сформувалась, ставши їх історичним правонаступником.

Метою статті є аналіз окремих підходів до питання ідентифікації правової держави, її сутності та призначення.

Виклад основного матеріалу. Якщо коротко охарактеризувати сутнісну відмінність правової

держави від «доправової», видається, все в основі своїй зводиться до місця і ролі конкретної особи в суспільному облаштуванні, а точніше, до можливостей особи в такому облаштуванні. У концентрованому вигляді ці можливості виявляють себе у правах і свободах кожної конкретної людини і суспільства загалом. Суспільне ж облаштування детермінується і легітимуються публічною, себто, в основі своїй, державною владою, джерелом якої і є, власне, суспільство.

Такий підхід до зазначеного питання видається продуктивним з огляду на те, що багато дослідників цієї проблематики, вдаючись до визначення правової держави, акцентують увагу виключно на правовому аспекті цього утворення, на кшталт – це держава, де править право [1, с. 314].

За логікою, при цьому, як правило, резюмують, що йдеться про державу завтрашнього дня, зв'язану й обмежену правом, державу, якою вона має бути.

Така методологічна позиція потребує певної корекції. Правова держава, як форма реалізації громадянського суспільства, є динамічним соціальним явищем, яке вимагає постійної корекції з огляду на динаміку того самого громадянського суспільства. Звідси – потреба в постійному науковому пошуку оптимальних (із точки зору часу) регуляторів цих соціальних феноменів. Головне при цьому, щоб цей пошук не мав відірваний від державно-правової реальності характер, а, навпаки, максимально адек-

ватно відображав цю реальність. Лише такий підхід може забезпечити об'єктивність, науковість, а головне, раціональність і практичну цінність теоретико-правових напрацювань. У цьому зв'язку не можна не погодитись із позицією відомого теоретика права М.Н. Марченка, котрий, говорячи про необхідність реалізації принципів науковості та об'єктивності у пізнанні державно-правової матерії, вказує, що дотримання їх «відкриває широкі можливості для більш глибокого і різностороннього пізнання як самої держави, так і її поняття, незалежно від того, чи є це державне утворення реальним, наявним, чи функціонувало воно в минулому або програмується як черговий ідеал на майбутнє» [2, с. 121].

Водночас не можна не погодитись і з позицією тих, хто вказує, що правовий аспект характеристики правової держави є одним із сутнісних. Йдеться про верховенство права як базового принципу правової держави. Загальновідомо, що право як системний регулятор суспільних відносин у періоди, що передували громадянському суспільству, мало становий характер. Відповідно, наповнюваність прав і свобод для різних соціальних прошарків була різною, тож і можливості їх соціальної реалізації були різними.

Тому питання щодо змісту права – ким воно формується, кому і якою мірою воно служить, а головне, через які правові механізми забезпечується участь суспільства у реалізації права, мають глибинний характер.

Такі питання, через свою природу і характер, складні і багатогранні. Відповіді на них не мають одноразового і кінцевого характеру через динамічність суспільних процесів. Тому стрижневе питання – що є правова держава, – потребує постійного й усебічного аналізу.

У цьому контексті, з огляду на вихідне положення, що суспільство – творець і носій права, постає питання: людина для держави чи держава для людини? І тут на перший план виступає принцип взаємної відповідальності держави і громадянина. Аксіомою є, що давні (доправові) держави характеризувались, зокрема, тим, що підпорядковували собі особистість. Приватне життя служило засобом виконання громадянських повинностей. Прикладом такого стану речей може бути ранньофеодальна франкська держава, яка, ставши прабатьківщиною трьох великих європейських країн (Німеччини, Франції і частково Італії), започаткувала державний лад, за якого через механізм феодальної власності на землю, а точніше, умовної службової власності, людина зобов'язана була служити своїй державі. Цей принцип, із певними особливостями, був узаконений і характеризував практично весь європейський середньовічний державно-правовий розвиток.

З огляду на постійну динаміку суспільних процесів, суспільство поступово висувало свої права такому порядку речей і розкладало його.

Суб'єктивні вимоги людини до держави стали формувати інший суспільний порядок, який знайшов свій вияв у становленні громадянського суспільства – суспільства формально-юридичної рівно-

сті всіх його членів із широким спектром їхніх прав і свобод. Формування і забезпечення цих прав і свобод зумовило становлення нової держави, яку, власне, й ідентифікує нині більшість дослідників як правову.

Але, як засвідчує державно-правова практика, забезпечення прав людини залежить не тільки від чітко налагоджених державних механізмів і процедур їх захисту, але й від факторів моральних, культурних. У цьому зв'язку цілком правильним видається твердження відомого вченого з проблематики прав людини Е.А. Лукашевої: «Моральність, солідарність – ці неправові фактори виявляють неоціненний вплив на ставлення до прав людини, права, законності, і якими б не були прекрасними принципи правової держави, їх ніколи не вдавалось втілити в життя в атмосфері нестабільності, безвір'я, моральної деградації суспільства» [3, с. 190]. Саме тому актуальним видається підхід до проблеми формування правової держави з позицій всієї правової системи, маючи на увазі не тільки власне правову державу, а й громадянське суспільство. А це передбачає аналіз широкого спектру правових явищ, зокрема нормотворчого процесу, процесів правозастосування, правовиконання, формування й оцінки рівня правосвідомості і правової культури тощо.

Неповною, а може, навіть однобокою видається поширена серед дослідників думка, що єдиною умовою формування і функціонування правової держави є наявність громадянського суспільства. Погоджуючись із таким твердженням, не можна не бачити й зворотнього: правова держава, зі свого боку, через свої нормативні та інституційні механізми є гарантом розвитку і функціонування власне громадянського суспільства. Іншими словами, вона (правова держава) є формою його реалізації і постійного вдосконалення.

У теоретико-правових дослідженнях, які присвячені проблематиці правової держави, викристалізувались на сьогодні сутнісні принципи цієї держави як широкий спектр забезпечення прав і свобод, що достатні для повної самореалізації людини відповідно рівню розвитку суспільства, в якому вона живе; як високий рівень самоорганізації суспільства, віддаленість його від держави; як реальна легітимізація державної влади, реалізація на практиці принципів розподілу влад та принципу стримувань і противаг і деякі інші.

За всієї значимості і важливості цих принципів архіважливим видається й те, за яких умов їх реалізація можлива. Іншими словами, наскільки суспільство здатне сприйняти ці принципи.

Як видається, відповідь на це питання лежать у площині зрілості суспільства. У поняття «суспільна зрілість» ми маємо вкладати, передовсім, високий рівень правової і політичної свідомості людей, їх ментальність, які виявляють себе зрештою в активній життєвій позиції кожного – з одного боку, умінні застосовувати і, з іншого, реалізовувати на практиці основні засади правової держави. Правильною видається позиція, за якою рівень прав і свобод потрібно розглядати у прямій залежності від рівня розвитку

суспільства. Користування правами і свободами має бути усвідомленим, а це означає, що вони (права і свободи) мають служити особі і в жодному випадку не шкодити суспільству.

Багатогранність питання, що для цього потрібно, є очевидною. Але окремі його аспекти є також очевидними – це високий рівень компетентності суспільства, що забезпечить усвідомлену участь його як в управлінні державними справами, так і в самоорганізації; наявність у суспільстві стабільного правопорядку, адекватного рівню його розвитку, який базується на волі абсолютної більшості суспільства, а отже, сприймається ним. У своїй доповіді, присвяченій верховенству права як базовому принципу правової держави, поважна європейська інституція – Венеціанська комісія, зокрема, вказує: «Наявність основних правил та цінностей, які люди спільно визнають та якими вони згодні себе підпорядкувати, є одним із найважливіших елементів верховенства права» [4, с. 174]. Зрозуміло, що усвідомлення таких правил і цінностей суспільного буття може бути лише у високоосвіченому соціальному середовищі.

Тому, вдаючись до ідентифікації правової держави, важливо бачити, наскільки держава через свої нормативно-інституційні механізми здатна реалізувати на практиці суспільно-просвітницьку функцію. Лише за такої умови може існувати і розвиватися громадянське суспільство – суспільство, де є усвідомленою згодою громадян щодо принципів його побудови, де свобода і права людини поєднані з повагою і довірою співгромадян до державних установ і один до одного, де людина є не об'єктом команд і розпоряджень, а є рівноправним партнером держави. У цьому зв'язку твердження, що громадянське суспільство є суспільством кожного для себе і що все інше для нього ніщо, як наголошується в доробках окремих науковців, є лжетвердженням [5, с. 163].

Як засвідчує практика новітнього часу, таке усвідомлення абсолютною більшістю суспільства необхідності своєї активної участі в його вдосконаленні є складним і багатокомпонентним. Одним із таких компонентів є локальна ментальність соціуму. В основі цієї ментальності лежить сформована століттями (ісламська цивілізація), а то й тисячоліттями (Індія, Китай) мораль. Особливою є і мораль

східнослов'янського соціуму. Ці особливості накладають свій відбиток і на розуміння суспільного правопорядку, а точніше, ролі і місця в забезпеченні такого правопорядку, власне, суспільства і держави, можливостей кожного індивіда самореалізуватись у рамках наявного правопорядку. Нині, здається, вже ніхто не піддає сумніву, що мораль володіє унікальною властивістю – універсальністю, а отже, здатністю проникати в усі сфери суспільних відносин, зокрема, зрозуміло, правові і політичні. Думка про те, що «право і мораль не мають предметно або просторово обособлених сфер суспільних відносин, а діють в єдиному полі соціальних зв'язків» [6, с. 128], видається абсолютно правильною. Через це логічно виглядає позиція: формувати і корегувати правову державу і громадянське суспільство, а отже, і можливість ідентифікувати їх без урахування особливостей локальної ментальності соціуму є непродуктивною справою. Адже саме мораль лежить в основі цієї ментальності.

Висновки. Наведений аналіз окремих аспектів проблеми ідентифікації правової держави дає підстави констатувати, що з огляду на багатоаспектність і постійну динаміку державно-правової матерії, її локальні особливості вийти на якісь універсальні і сталі дефініції правової держави видається не сповна коректним із наукової точки зору.

Більш раціональним і прагматичнішим виглядає інший методологічний підхід, в основі якого, по-перше, аналіз тих факторів, які є сутнісними для становлення держави, яку нині ідентифікують як правову; по-друге, виявлення тих засад і функцій, на яких тримається цей соціальний феномен і які підтверджені практикою державно-правового розвитку і, по-третє, врахування особливостей локальних цивілізацій, набутих ними упродовж попереднього тривалого історичного періоду розвитку, у процесі формування правової держави.

Все це, як видається, дасть можливість напрацювати такий зміст і такі параметри інституційно-правового регулювання, які будуть враховувати загальне і специфічне в суспільному розвитку і при цьому забезпечувати реалізацію на практиці сутнісних засад правової держави, а отже, і можливості її ідентифікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Головастикова А.Н., Дмитриев Ю.А. Теория государства и права / А.Н. Головастикова, Ю.А. Дмитриев. – М., 2005. – 314 с.
2. Марченко М.Н. Правовое государство и гражданское общество / М.Н. Марченко. – М.: Проспект, 2015. – 646 с.
3. Права человека: учебник / под ред. Е.А. Лукашевой. – М.: Норма, 2015. – 511 с.
4. Верховенство права. Доповідь, схвалена Венеціанською Комісією на 86 пленарному засіданні. Венеція, 25–26 березня 2011 р. // Право України. – 2011. – № 10. – С. 168–184.
5. Керимов А.Д. Государственная организация общественной жизнедеятельности / А.Д. Керимов. – М.: Норма, 2014. – 190 с.
6. Лукашева Е.А. Человек, право, цивилизации: нормативно-ценностное измерение / Е.А. Лукашева. – М.: Норма, 2014. – 383 с.